

Mozaiky z Neuhauserovy dílny a Tyrolské sklomalířské a mozaikářské dílny v 19. a 20. století

19. století v Evropě je dobou oživení starých, zapomenutých technik uměleckého řemesla. V Tyrolích byl klíčovou postavou jak pro sklomalířství, tak pro mozaikářství Albert Neuhauser (1832–1901). Syn bohatého klempířského a sklářského mistra nemohl kvůli svému plicnímu onemocnění pracovat v rodinném podniku. Inspirován delším pobytem v Benátkách založil společně s architektem Josefem Vonstadlem a historickým malířem Georgem Maderem v roce 1861 v Innsbrucku sklomalířský podnik *Tiroler Glasmalerei* (Tyrolská sklomalba). Neuhauserovo intenzivní studium mozaik v benátském kostele sv. Marka podpořilo jeho motivaci a přání vyrábět mozaiky ve vlastním podniku v Innsbrucku. Díky známosti s dr. Antoniem Salviatiem uzrál konečný plán na založení mozaikářské dílny a roku 1877 otevřel Neuhauser *Die Mosaikwerkstätte Albert Neuhausers* (Mozaikářské dílny Alberta Neuhausera), první mozaikářskou dílnu v Rakousku.¹ Na pozici uměleckého vedoucího získal Luigiho Solertiho (1846–1902), který byl do té doby zaměstnán právě u Salviatiho.² Solerti přinesl do podniku řemeslnou dovednost a technické znalosti. Učil v Innsbrucku mozaikáře, mezi nimi také Josefa Pfefferleho (1862–1939), který do podniku v roce jeho založení také nastoupil. Smalty byly jednak dováženy z Benátek a jednak také vyráběny přímo v dílně, což vedle dobových zpráv dokládají dochované vzorové smalty včetně receptů na výrobu (např. z let 1896 a 1898, stejně jako z let 1903 a 1904). Umělečtí návrháři v dílně většinou pracovali také jako kreslíři. To odpovídá Solertiho požadavku, že chce-li člověk docílit povedené mozaiky, musí umělci zároveň rozumět řemeslnému provedení.³

Mozaikářská dílna dosáhla v průběhu své existence vysokého uznání daleko za hranicemi tehdejšího Rakouska, což se odráží v množství významných a náročných zakázek. Většinou velkoplošné práce, které z dílny ve spolupráci s nejzkušenějšími umělci té doby vzešly, podávají obraz řemeslné a umělecké velikosti dílny. Mezi významné zakázky přímo v Innsbrucku z doby před rokem 1900 patří fasáda farního kostela sv. Mikuláše (1886, návrh Michael Stolz), výzdoba klášterního kostela Ustavičné adorace (apsida 1879, návrh Michael Stolz; fasáda 1895, návrh Felix Schatz), stejně jako fa-

sáda kostela Nejsvětější Trojice (1900, návrh Philipp Schumacher, obr. 1, 2). Tyto mozaiky ve stylu nazaré-nismu svědčí o snaze vytvořit umění, které by bylo schopné přiblížit věřícím obnovu náboženského přesvědčení. S tímto úmyslem a pravděpodobně také úsilím Neuhausera byl ostatně roku 1882 založen umělecký spolek St. Lukas-Gilde. Jeho členové, ke kterým patřili nejdůležitější umělci Tyrolska, se zabývali křesťanským uměním. Za účelem dalšího vzdělávání byly spolkem pořádány přednášky, mezi jinými také Luigiho Solertiho.⁴

■ Poznámky

1 Podrobné informace k historii sklomalířské a mozaikářské dílny: Elisabeth Maireth, *Die Geschichte der Tiroler Glasmalerei- und Mosaikanstalt in Innsbruck und deren Mosaiken im Innsbrucker Stadtgebiet* (disertační práce), Leopold-Franzens-Universität Innsbruck, Innsbruck 1986–1987. – Reinhard Rampold, *140 Jahre Tiroler Glasmalerei- und Mosaikanstalt: 1861–2001*, Innsbruck 2001, dostupné online na http://members.tirol.com/glasmalerei/D_LOW.PDF, vyhledáno 27. 5. 2017. – Elisabeth Maireth, *Mosaikarbeiten der Tiroler Glasmalerei- und Mosaikanstalt*, in: *Studiohefte 08. Malen mit Glas und Licht. 150 Jahre Tiroler Glasmalereianstalt*, Innsbruck 2011, s. 73–84.

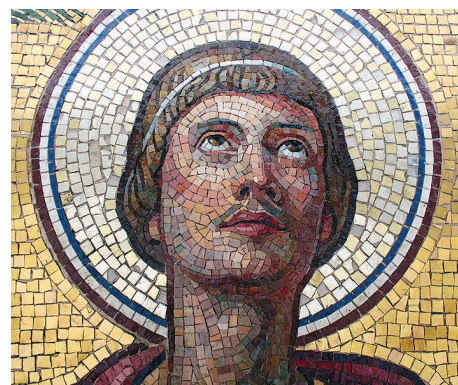
2 Antonio Salviati založil roku 1859 spolu se dvěma společníky firmu *Salviati Dott. Antonio fu Bartolomeo*. Roku 1861 obdržel zakázku na restaurování mozaik kostela sv. Marka v Benátkách a další velké zakázky dostával po celé Evropě. Salviatiho dílna byla kromě jiného důležitá kvůli výrobě smaltů a zavedení postupu nepřímého vsazování, který umožňoval úspornější práci mimo místo určení. Dorothea Müller, *Bunte Würfel der Macht: Ein Überblick über die Geschichte und Bedeutung des Mosaiks in Deutschland zur Zeit des Historismus*, Frankfurt am Main 1995, s. 101ad. – Ottobrina Voccoli, *La rinascita dell'arte musiva in epoca moderna in Europa. La tradizione del mosaico in Italia, in Spagna e in Inghilterra* (disertační práce), Departament d'Història de l'Art, Universitat de Barcelona, Barcelona 2009, s. 428ad.

3 Vysvětluje to v článku: Luigi Solerti, *Die Mosaik [sic!] in der modernen Kunst*, *Der Kunstfreund* XVI, 1900, č. 8–9.

4 Heidrun Fussenegger, *Die Tiroler Glasmalerei und Mosaikanstalt zu Innsbruck. Gegründet 1861. Organisation, Stilentwicklung, Persönlichkeiten. 1897–1918* (diplomová práce), Leopold-Franzens-Universität Innsbruck, Innsbruck 2006, s. 23ad.

1

2

Obr. 1. Innsbruck, kostel Nejsvětější Trojice, mozaika na průčelí (cca 40 m²) podle návrhu Philippa Schumachera, 1900. Foto: Malu Storch, 2010.

Obr. 2. Innsbruck, kostel Nejsvětější Trojice, mozaiky na průčelí (cca 40 m²) podle návrhu Philippa Schumachera – detail hlavy sv. Šebestiána. Foto: Malu Storch, 2010.

3

Obr. 3. Innsbruck, jezuitský konvikt Canisianum, mozaika na průčelí (cca 35 m²) podle návrhu Bernarda Rice, 1911. Foto: Malu Storch, 2012.

K největším zakázkám Neuhauserovy dílny v dnešních Čechách patří apsida kostela sv. Václava v Praze na Smíchově (1894, návrh Josef Trenkwalda) a první spolupráce s architektem Osvaldem Polívkou – lunety s alegorickými motivy na fasádě bývalé Zemské banky podle návrhu Mikoláše Alše (1894–1896). Umělecký vedoucí dílny pracoval v Praze již dříve: roku 1880 byl Solerti pozván, aby vypracoval odborný posudek na stav středověké mozaiky na chrámu sv. Víta. Vyobrazení na mozaice bylo již zcela neznatelné, protože se na smaltech utvořila krusta. Solerti analyzoval škody a jejich možné příčiny a doporučil celou mozaiku kvůli konzervaci sejmut. Roku 1890 přišel Solerti spolu s Josefem Pfefferlem do Prahy, aby mozaiku sejmuli, což se jim podařilo provést v pouhých třech týdnech.⁵

Rok 1900 přinesl tyrolské dílně velké změny: Albert Neuhauser se kvůli svému špatnému zdravotnímu stavu stáhl a 1. ledna 1900 se vedení mozaikářské dílny spojilo s hospodářsky úspěšnější sklomalířskou dílnou. Ve stejném roce opustili nově vzniklou Tyrolskou sklomalířskou a mozaikářskou dílnu (*Tiroler Glasmalerei- und Mosaikanstalt*) dva nejdůležitější mozaikáři: Luigi Solerti odešel do Mnichova, aby tam založil mozaikářskou dílnu s architektem Simonem Raueckerem, a Josef Pfefferle se osamostatnil v městečku Zirl u Innsbrucku. Uměleckým vedoucím nově spojené dílny se tak stal Bernard Rice původem z Anglie. Společ-

ně s ředitelem firmy Robertem Maderem podnikl Rice roku 1903 cestu do Itálie, aby mohl studovat mozaiky v Ravenně a Benátkách. Snažili se zdokonalit provedení především monumentálních mozaik a v následujících letech k tomu dostali příležitost. Roku 1903 vznikl 30 metrů dlouhý a 2,3 metry vysoký mozaikový vlys na parlament ve Vídni (návrh: Eduard Lebiezki). Ten zobrazuje ve středu trůnící Austrii obklopenou personifikacemi korunních zemí, které jí vzdávají hold.⁶ Roku 1904 a 1905 následovaly zakázky na území c. k. monarchie. V Terstu byla pro novou budovu místodržitelství realizována mozaika na fasádě v délce zhruba 300 metrů s 36 medailony hlav. V Praze vznikla pro obchodní dům U Nováků postavený Osvaldem Polívkou mozaika podle návrhu Jana Preislera v „moderním stylu“, která dominuje fasádě – Venuše s pávem a tanečnický vyvedená v jemné secesní barevnosti vyvolává pocit lehkosti. V letech 1907–1909 byla pro Obecní dům v Praze, další Polívkovu stavbu, realizována mozaika podle návrhu Karla Špilara, zobrazující apoteózu Prahy. Poslední práce, která byla pro tohoto architekta zpracována, byla mozaika z let 1909–1911 na fasádě přístavby Zemské banky podle návrhu Jana Preislera.⁷

K větším pracím z doby monarchie patří dále výzdoba kaple císařovny Alžběty v Jubilejním kostele ve Vídni z let 1905–1906. Asi 30 m² mozaikové plochy zdobí apsidu a kupoli této kaple. Návrhy mozaiky na zlatém pozadí pocházejí od vídeňského secesního malíře Carla Ederera.⁸ K příležitosti 60. výročí vlády císaře Franze Josefa vznikla v roce 1907 pro kapli rakouského hospicu v Jeruzalémě mozaika, která zobrazuje císaře ve slavnostním rouchu mezi válečnou a mírovou poutí. Rok nato následovaly mozaiky pro stěnu kůru a apsi-

du, které představují patrony Rakouska-Uherska ve stylu beuronské umělecké školy.

Práce Tyrolské sklomalířské a mozaikářské dílny nezůstaly omezeny jen na Evropu. Velkoplošné mozaiky byly zhotoveny například pro kostel benediktinského kláštera v Clyde v Missouri (1905/06 a 1909).⁹

V Innsbrucku vznikla roku 1906 monumentální mozaika podle návrhu Alfonse Sibera pro fasádu dnešní Obchodní komory. Představitel obchodu jsou na ní ztvárněni osobitě, vyobrazení řemesel jsou bohatá na realistické detaily. Různé lidské typy s výraznými individuálními fyziognomiemi předvádí také asi 35 m² velká mozaika na fasádě jezuitské koleje Canisianum v Innsbrucku z roku 1911 (obr. 3). Návrh Bernarda Rice vykazuje zdůrazněním ploch zřejmé rysy secese ovlivněné také prerafaelity. Na pozadí ze zlatého smaltu nazarénské doby vystupuje živě ztvárněná scéna s jasnými, topograficky zařaditelnými odkazy.

Zhruba ve stejné době zhotovila Tyrolská sklomalířská a mozaikářská dílna mozaiku podle návrhu Emanuela Raffeinera pro domácí kapli Jezuitské koleje (kaple sv. Ignáce, 1911/12). Svou jasnou strukturou obrazu předvádí kompozice uzavřenost a vyváženost podle beuronského vzoru.

■ Poznámky

5 Po dlouhém uskladnění byla mozaika roku 1910 pod vedením Viktora Förstera instalována znovu na své místo. Francesca Picqué – Dusan Stulik (edd.), *Conservation of the Last Judgement Mosaic, St. Vitus Cathedral, Prague*, Los Angeles 2004, s. 6. K tématu mnohovrstevnatých vztahů innsbrucké dílny a Česka se bude v listopadu 2017 konat v Innsbrucku symposium.

6 Podrobné informace k této práci: Ilse Knoflacher, *Der Mosaikfries von Eduard Lebiezki, ausgeführt durch die Tiroler Glasmalerei und Mosaikanstalt, an der Fassade des Österreichischen Parlaments in Wien* (diplomová práce), Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät, Universität Wien, Wien 2012.

7 Magdalena Kracík Štorkánová et al., *Opus Musivum. Mozaika ve výtvarném umění*, Praha 2015, s. 25.

8 Podrobné informace k této práci: Liselotte Schwab, *Hommage an eine ermordete Kaiserin. Die Elisabeth-Kapelle in der Kaiser-Franz-Josef-Jubiläumskirche in Wien II., Mexikoplatz*, Wien 2009.

Na konci války, roku 1918, přebírá chod dílny Gottlieb Schuller, dlouholetý spolupracovník Bernarda Rice. Působení dílny v meziválečné době je navzdory částečně katastrofálním hospodářským podmínkám doloženo některými pozoruhodnými realizacemi. V zadávání zakázek sehrává čím dál častěji úlohu veřejný sektor. Roku 1927 přebírá Schuller zakázku na úpravu kupole ve smuteční síni innsbruckého Západního hřbitova, stejně jako muzivní zpracování arkádové zdi čestného hrobu města Innsbrucku. Přísnost a střízlivost pojetí lidských figur koresponduje s věcně a formálně působícím zpracováním zdi. Projevuje se tu formální jazyk ve stylu Nové věcnosti.

Vedle dílny v Innsbrucku byla velmi úspěšná také mozaikářská dílna Josefa Pfefferleho v Zirlu, která zaměstnávala okolo deseti pracovníků. Většina děl z této dílny se nachází v oblasti Tyrol a převážně se jedná o sakrální díla ve stylu nazarénismu. Pfefferle často spolupracoval s malířem Rudolfem Margreiterem (1876–1956), od nějž pocházejí například návrhy apsidové mozaiky kostela Nejsvětějšího srdce Ježíšova institutu Anglické slečny v Meranu (1905, 14 m výška × 9 m šířka) a pro fasádu farního kostela v městečku Reith bei Seefeld (1906, cca 39 m²). K důležitým pracím patří také vytvoření mozaik ve farním kostele v Marlingu v blízkosti Meranu s apsidovou mozaikou (1906) a zastaveními křížové cesty (1906–1908, návrh Martin von Feuerstein). Po 1. světové válce vzniklo jen málo prací, například v letech 1924 a 1927 dva mozaikové obrazy pro vnitřek kostela v Tanzenbergu (Kärnten), pro který byla již roku 1908 vytvořena fasádová mozaika o velikosti 50 m². Roku 1933 spolupracovali otec a syn Pfefferlové na 63 m² velké oltářní mozaice (návrh Jana Koehlera) v kostele sv. Cyrila a Metoděje v Olomouci – Josef Pfefferle mladší (1903–1988) se řemeslu vyučil u svého otce. Po letech působení v Německu (1938 u Van Treecka v Mnichově a 1940 u firmy Puhl & Wagner v Berlíně) vstoupil roku 1940 do Tyrolské sklomalířské a mozaikářské dílny a stal se jedním z jejích hlavních mozaikářů.

16. prosince 1944 byla budova dílny těžce poškozena bombardováním, dílny i skladiště vyhořely, 90 % inventáře bylo zničeno. Velká část kartin a návrhů k mozaikám tak byla ztracena. Po válce se tyrolské mozaikářské umění obnovilo. Poptávka byla sice zřetelně nižší a zakázky zůstaly s několika výjimkami omezeny na území Tyrol, ale přesto vznikly některé větší práce. Důležitý impuls z veřejného sektoru vzešel vypsáním zakázky na umělecké ztvárnění společenských prostor nově postavené kliniky v Innsbrucku v roce 1953. Nová, mladá generace umělců se orientovala na moderní umění, práce vykazují odlišný stupeň abstrakce. I ve způsobu skládání byl překonán nazarénismus: byly kombinovány tessery nejrůznějších velikostí, způsob skládání je výraznější, spáry dostaly svůj význam. U historizujících mozaik šlo o tessery

skleněné, nyní se ke smaltu začaly přidávat přírodní kameny, mramor a žula a zčásti i drahokamy jako malachit. Velkoformátové práce byly z praktických důvodů pokládány nepřímým způsobem, nicméně povrch byl díky různým materiálům zřetelně zvládnutý. Někteří umělci sami mozaiky pokládali (například Max Weiler) nebo se na pokládání podíleli. Jedním z předních umělců Tyrolské sklomalířské a mozaikářské dílny byl v této době Max Spielmann (1906–1984). V roce 1957 vznikl jeho mozaikový cyklus s tématem čtyř elementů na fasádě světské stavby v Innsbrucku, v letech 1960–1961 oltářní mozaika pro kostel sv. Pavla v Innsbrucku (36 m²) nebo oltářní mozaika kostela v Bad Schallerbachu v Horním Rakousku (1958). Po odchodu Josefa Pfefferleho do důchodu roku 1966 mozaikářské odvětví v Tyrolské sklomalířské a mozaikářské dílně upadlo.¹⁰ Pfefferle byl nicméně jako mozaikář činný i nadále a spolupracoval se stejnými umělci jako dosud. Zvláště plodná byla jeho spolupráce s Richardem Kurtem Fischerem (1913–1999).¹¹ Řemeslná tradice žije v následujících generacích dál. Vedle nových prací je důležitým polem působnosti restaurování historických tyrolských mozaik, aby se podařilo zachovat lesk jednoho mimořádného umění a doby.

Malu STORCH; Elisabeth MAIRETH
Z němčiny přeložila Hana ŠŮROVÁ

■ Poznámky

9 Od roku 1891 byla dílna zastoupena v USA filiálkou v New Yorku, nicméně objednávala byla hlavně skleněná okna. Zakázky pro Tyrolskou sklomalířskou a mozaikářskou knihu jsou zaznamenány v objednacích knihách. Dále existují knihy se vzory pro mozaiky v rozsahu dvou alb.

10 Poslední mozaika byla zaznamenána roku 1977. Okenní skla se vyrábějí a restaurují dodnes.

11 Vznikly četné velkoformátové nástěnné a podlahové mozaiky, např. Erpfendorf, farní kostel, oltářní mozaika 1967; Innsbruck, divadlo, nástěnná mozaika 1968; Innsbruck, kostel Všechny svatých, oltářní mozaika 1976, 22 m²; Innsbruck, soukromá kaple, podlahová mozaika 1989, 17 m² (z dílny Storch Mosaik).

Mozaika Posledního soudu na Pražském hradě:

17 let po restaurování třetího panelu díla a 7 let po realizaci nové koncepce údržby

Restaurování mozaiky Posledního soudu na Zlaté bráně chrámu sv. Víta v Praze, realizované v letech 1998–2000 za spolupráce Kanceláře prezidenta republiky a Getty Conservation Institute (USA), bylo vzhledem k významu restaurované památky i nové unikátní technologii¹ nejvýznamnějším restaurátorským mozaikářským projektem realizovaným v České republice v posledních desetiletích. Povědomí o tomto projektu je dosud dostatečně silné díky řadě článků, publikovaných v době přípravy a realizace restaurování i díky dokumentárnímu filmu České televize. Podrobné informace shrnují sborník² ze symposia věnovaného tomuto projektu, které se konalo v roce 2001, a restaurátorské zprávy.³

V roce 2004 proběhla první plánovaná údržba⁴ mozaiky, při které byla na stávající ochranný lakový systém⁵ aplikována další vrstva laku, fluorovaného polymeru Lumiflonu LF200,⁶ který byl použit při re-

■ Poznámky

1 Ochranný lakový systém mozaiky je čtyřvrstvý: spodní vrstva je tvořena organokřemičitanem, který je chemicky vázán na povrch očištěného skla a má zajistit adhezi mezi sklem a dalšími ochrannými vrstvami. Druhou a třetí vrstvu tvoří lak na bázi fluoropolymeru, který je částečně sesíťovaný. Poslední, čtvrtou vrstvou je vrstva nesíťovaného fluorovaného laku. Eric Bescher – John D. Mackenzie, *The Last Judgement Mosaic: Development of Coating Technologies*, in: Francesca Piqué – Dusan Stulik (edd.), *Conservation of the Last Judgement Mosaic, St. Vitus Cathedral, Prague*. Los Angeles 2004, s. 277–287.

2 Francesca Piqué – Dusan Stulik (edd.), *Conservation of the Last Judgement Mosaic, St. Vitus Cathedral, Prague*, Los Angeles 2004, dostupné na <http://www.getty.edu/publications/virtuallibrary/0892367822.html>, vyhledáno 10. 4. 2017.

3 Milena Nečasová et al. *Restaurování mozaiky Posledního soudu* (restaurátorská zpráva), Praha 2000, uloženo v Archivu Odboru památkové péče Kanceláře Pražského hradu (AOPP KPR).

4 Martin Martan, *Zpráva o provedení údržby mozaiky Poslední soud na Zlaté bráně katedrály sv. Víta* (nepublikovaný strojepis), Praha 2004, Registratura Sbírek Pražského hradu.

5 Viz pozn. 1.

6 Lumiflon LF200, výrobce ASAHI GLASS CO, je alternující kopolymer fluoroethyleny s alkyvinyletherem (FEVE) – viz http://lumiflonusa.com/wp-content/uploads/LUMIFLON_LF-200.pdf, vyhledáno 10. 4. 2017. Je možné ho aplikovat jako pojivo bez i včetně síťovadla na bázi melaminu.